

mgr Anna Fiedeń-Kułak

Streszczenie rozprawy doktorskiej pt.: **TWÓRCZOŚĆ LITERACKA ANNY FRAJLICH**

Anna Frajllich, polska poetka żydowskiego pochodzenia, wyemigrowała z Polski w 1969 roku na fali tzw. Emigracji Marcowej. Przedstawicielka tegoż pokolenia od 48 lat mieszka i tworzy w Stanach Zjednoczonych Ameryki. Jest autorką 10 tomów poezji, miniatur prozatorskich, dzienników, esejów oraz epistolografii. W Polsce zaczęła publikować po zmianach ustrojowych przełomu lat 80. i 90. ubiegłego wieku. Współpracowała i współpracuje m.in. z „Akcentem”, „Dekada Literacką”, „Migotaniami”, „Przekrojem”, „Gazetą Wyborczą” czy „Tygodnikiem Powszechnym”. W Stanach Zjednoczonych związana była przede wszystkim z londyńskimi „Wiadomościami” i paryską „Kulturą”, a także Oficyną Stanisława Gliwy oraz polskimi redakcjami, np. „Tygodniem Polskim”.

Twórczość autorki *Ogrodem i ogrodzeniem*, bogata pod względem gatunkowym i tematycznym do tej pory nie doczekała się całościowego opracowania, a dotyczący jej dość obszerny materiał krytyczny i prasowy wymagał usystematyzowania. Zamiarem niniejszej rozprawy jest wypełnienie tego niedostatku. Dysertacja jest monografią. Badaniu poddaję wszystkie uprawiane przez Annę Frajllich rodzaje literackie. Analizy i wnioski prezentuję w układzie problemowym. Przede wszystkim ukazuję silny związek literatury i biografii. Holokaust i wygnanie, które stały się najważniejszymi doświadczeniami w życiu autorki *Znów szuka mnie wiatr* uczyniłam podstawą głównych kręgów problemowych dysertacji: pamięci i tożsamości. Rozprawa ma charakter interdyscyplinarny. Do badania twórczości Anny Frajllich wykorzystuję m.in. pojęcia nomadyzmu, emigracji, biografii oraz autobiografii, postpamięci, miejsc i przestrzeni autobiograficznych, tożsamości i pamięci. Odwołuję się do filozofii egzystencjalnej. W rozprawie korzystam z założeń somastyki i bodycentryzmu. Znaczące dla moich ustaleń okazały się również: teoria archetypów Carla Gustawa Junga, antropologia (do ukazania relacji natura-kultura), teoria tropów Haydena White’a, teoria konkretyzacji Romana Ingardena, a także strategie milczenia. Badania nad twórczością Anny Frajllich wzbogacam także o głos autorki oraz prowadzoną z nią wzajemną korespondencję.

Złożona biografia Anny Frajllich pozwoliła wyodrębnić kilka jej etapów. W rozdziale I *Geografia życia i obszary twórczości* dowodzę, że pierwszym miejscem biograficznym w życiu poetki, z racji urodzenia stała się Kirgizja. Jako drugie miejsce określam Szczecin –

miasto, w którym późniejsza emigrantka spędziła dzieciństwo i młodość oraz uformowała swoją wczesną tożsamość. W tym obszarze wykazuję podobieństwa twórczości Frajlich do Józefa Wittlina i Józefa Łobodowskiego, przede wszystkim jednak dowodzę oryginalności autorki *W słońcu listopada*. Powroty pamięci poetki-emigrantki cechują się wyraźnym oddzieleniem czasu na przed- i po-emigracyjny. Trzecim miejscem biograficznym Anny Frajlich określam Warszawę. To miasto, w którym przyszła poetka wkroczyła w dorosłość, ale także miejsce, w którym na drzwiach mieszkania „głupie okrucieństwo prowadziło rękę piszącą na nich słowa antysemickiej obelgi”¹. Wygnanie 1969 roku stało się przyczyną podróży Frajlich do kolejnych miejsc: Wiednia i Rzymu, by ostatecznie dotrzeć do Nowego Jorku, w którym poetka mieszka do dziś. Światowa stolica początkowo obca i wroga, z czasem została przez emigrantkę oswojona i zaakceptowana. Ukazanie dorobku twórczego Anny Frajlich przez pryzmat związków geografii i twórczości dowiódł, że biografia stała się „autobiografią”.

W rozdziale II *Poetyckie obrazy miejsc* literackie „miejsca” Anny Frajlich wykazały rzeczywisty związek z biografią autorki *Znów szuka mnie wiatr*. Do analizy tej części twórczości wiodącą obrałam klasyfikację miejsc autobiograficznych Małgorzaty Czermińskiej. I tak, Szczecin określiłam miejscem autobiograficznym wspominanym o charakterze stałym. Pamięć bowiem stała się dla bohaterki lirycznej gwarantem poczucia bezpieczeństwa i stałości. Inne miejsca Polski z przedemigracyjnego okresu w biografii zdefiniowałam jako wspomинane-utracone. Nowy Jork przez wiele lat miał dla Anny Frajlich (i bohaterki jej twórczości) charakter tymczasowy, czuła się w nim duchowo bezdomna. Dopiero jego oswojenie zapewniło poczucie stabilizacji i bezpieczeństwa. Akceptacja nowego miejsca życia oraz jednocześnie silny związek z ojczyzną jest przykładem realizacji postawy trzeciej wartości, sformułowanej przez Danutę Mostwin, bliskiej także Kazimierzowi Wierzyńskiemu. Trzecią przestrzenią miejsc autobiograficznych Anny Frajlich jest Lwów. Do badania historii rodziny ukazanej na tle tego miasta odnoszę teorię postpamięci Marianne Hirsh. W ten sposób wykazuję związek rodzinnych doświadczeń z geografiami jako przestrzenią zapośredniczoną oraz ukazuję tę część twórczości jako literacki hołd złożony przez Frajlich swojej rodzinie oraz bezimiennym ofiarom Holokaustu.

W rozdziale III zatytułowanym *Składanie całości* starałam się dowieść, jak autorka *Ogrodem i ogrodzeniem* buduje i spaja swoją rozczłonkowaną tożsamość z trzech

---

¹ Tak, trafnie, określił ten akt wandalizmu Wojciech Ligęza. Patrz; tegoż, *Lampa w oknie*, „Rzeczpospolita”, 2 sierpnia 2000, s. E5.

równorzędnych komponentów: żydowskiego, polskiego i amerykańskiego. Swoistym dopełnieniem wielowarstwowej tożsamości poetki stała się podróż do Kirgizji. Konstruowanie siebie w twórczości Anny Frajlich odbywa się także poprzez ukazanie relacji z innymi. To istnienie z/dla drugiego człowieka – w kręgu rodziny, przyjaciół, współpracowników oraz autorytetów literackich, daje możliwość pełnego ukonstytuowania siebie, uporządkowania swojej biografii oraz swoistego pogodzenia się z nią. Doświadczona exodusem poetka ukazuje, że także na emigracji można się realizować. Emigrantka „składa tożsamość” także poprzez literacką prezentację obrazu siebie-twórcy oraz pojedynczego istnienia, o czym traktuje podrozdział *Autoidentyfikacja poetki*.

Pamięć jest podstawą rozdziału IV *Poznawanie świata*. Wykazałam, że zawodność pamięci może powodować trudności w roz-poznawaniu świata. Dopóki jednak żyje, trwają w niej bolesne wspomnienia, które sprawiają, że rozpoznany świat ukazuje się jako „poraniony”, okrutny, nieprzewidywany, i to zarówno w wymiarze ogólnym, jak i osobistym. Pamięć o zmarłych wytwarza jeszcze inny obraz świata, rzeczywistości dla której podstawą staje się doświadczenie braku. *Zmysłowość i biologizm* jako kolejna całośćka kompozycyjna dysertacji prezentują sposób poznawania rzeczywistości na poziomie najbardziej podstawowym – fizycznym. Z twórczości poetyckiej w tym aspekcie wyziera obraz człowieka jako istoty duchowo-fizycznej, która poprzez zmysły poznaje świat. Ukazałam, że poznanie i demaskacja skrywanych prawideł funkcjonowania, zwłaszcza kobiecego, organizmu sytuuje autorkę *W słońcu listopada* blisko poetyki Haliny Poświatowskiej i Anny Świrszczyńskiej. Sposobem poznawania świata w badanej twórczości jest także sen. W podrozdziale *Oniryzm jako archetyp poznania* starałam się dowieść, jak omawiany motyw może służyć poznaniu ludzkiego wnętrza. „Ja” liryczne tej poezji dzięki poetyce snu definiuje swoje stany emocjonalne, poddaje analizie przeszłość i wartościuje wydarzenia.

Przedmiotem rozdziału V – *Człowiek wobec świata i kultury* uczyniłam stosunek podmiotu lirycznego względem rzeczywistości, która ją otacza: codziennej egzystencji, postawy względem historii, sztuki oraz strategii milczenia. W analizie ukazanego doświadczenia codzienności zasadą okazała się relacja względem drugiego człowieka: rodziny, osób ze sfery życia zawodowego i literackiego, ale także Innego-niezanego, znajdującego się w trudnym położeniu. To wspólne przeżycia nadają egzystencji stałość oraz zapewniają bezpieczeństwo. Poetka niczym antropolog w tym, co pozornie zwyczajne odkrywa ważne prawidła ludzkiego losu. Twórczość Frajlich jest dialogiem ze sztuką: malarstwem, rzeźbą, muzyką i filmem. Dzieło sztuki jest dla świadomej uczestniczki kultury bodźcem do powstania utworu literackiego. Historia jest kolejnym aspektem, wobec którego

bohaterka Frajlich przyjmuje stanowisko. Wiodącą perspektywą w badaniu tej części literackiego dorobku uczyniłam żydostwo poetki. Bohaterka tej twórczości bowiem zabiera głos zarówno jako przedstawicielka pokolenia, jak i indywiduum. Daje wyraz swoim niepokojom – miejscu człowieka w historycznych mechanizmach, zastanawia się nad powodami zbrojnych walk, celami rewolucji oraz egzystencją społeczeństw. Strategia milczenia w podrozdziale *Milczenie (znaczące) wobec świata* realizowana jest przez poetkę do ukazania tematów i treści szczególnie dla niej trudnych: exodusu, śmierci, Holokaustu i relacji międzyludzkich. Tę grupę utworów znaczą: przemilczenia, cisza, wyważenie wypowiedzi, subtelność czy graficzne znaki powstrzymania się od słów; składają się na strategię wyrażania bólu.

Przyroda to w twórczości Anny Frajlich swoiste schronienie przed okrucieństwem świata. Analizę dorobku zawierającą grupę motywów związanych z przyrodą, ze względu na ich ilość i różnorodność zawarłam w osobnym, ostatnim rozdziale, zatytułowanym *Wobec przyrody*. W pierwszej całości wskazuję, jak detale przyrody: pojedyncza roślina, kwiaty, trawy, ziarna, pąki, dzikie owoce czy będące dla nich tłem pory roku, są symbolami reprezentującymi najważniejsze problemy tej twórczości: wygnanie, zakorzenienie oraz przemijanie i śmierć. Osobnym, rozbudowanym motywem jest drzewo, dlatego też poświęcam mu odrębny podrozdział. Jako symbol przyjmuje różne znaczenia: reprezentuje bezpieczeństwo, stałość i zakorzenienie, oswojenie, ale bywa także symbolem rozdarcia. Miłość to kolejny wyodrębniony przeze mnie krąg tematyczny liryki autorki *Który las*. Uczucie poetka wyraża przede wszystkim wykorzystując dość popularną symbolikę kwiatów, ich stadia rozwojowe, kolorystykę, zapach. W obrębie liryki miłosnej twórczość Anny Frajlich bliska jest poetyce Konstantego Ildefonsa Gałczyńskiego i Marii Pawlikowskiej-Jasnorzewskiej. Bohaterką tej twórczości jest kobieta, zdradzająca twórczy namysł nad ludzką, zwłaszcza kobiecą psychiką. Poetka w prostej, choć oryginalnej stylistyce odtwarza różne stadia uczucia, a pierwiastek emocjonalny i forma wyrazu stanowią znaki rozpoznawcze tej twórczości. Podrozdział *Krajobrazy mową żywiołów malowane* prezentują obrazy przyrody, które na tle żywiołów symbolizują kondycję emigrantki: oswojenie bolesnych doświadczeń, akceptację dla nowego miejsca życia, wreszcie poczucie przynależności. Jako osobną całość wyodrębniłam *Motywy akwaticzne*. Łódź i przystań – symbole zatrzymania się, „zakotwiczenia” w „nowojorskiej przystani”² są elementami

---

² Tak obrazowo określił je Kazimierz Adameczyk. Patrz: tenże, *Nowojorska przystań Anny Frajlich*, [w:] „*Tu jestem/ zamieszkuję własne życie*”. *Studia i szkice o twórczości Anny Frajlich*, red. Wojciech Ligęza, Jolanta

charakterystycznymi emigracyjnej biografii Frajlich. Zestawienie żywiołu ognia i wody w tej twórczości staje się reprezentacją duchowości człowieka. *Wiatr* to kolejny żywioł w ramach rozważań na temat przyrody. Symbolizujący niestałość, periodyczność, nieprzewidywalność – jest wyrazem duchowej niestabilności emigrantki. Z czasem funkcja jego obrazowania ulega odwróceniu: ruchliwość zapewnia świeże powietrze, dynamikę i rozwój. Relację *natury wobec kultury* uczyniłam ostatnim kręgiem rozważań, zarówno w obrębie rozdziału, jak i rozprawy. Bohaterka liryki z tego obszaru podejmuje problem rozwoju technologicznego, będącego opozycyjnym wobec natury oraz ukazuje rolę przyrody względem człowieka.

***

Złożone koleje życia, w szczególności doświadczenie wygnania i emigracji, nadały decydujący kształt twórczości literackiej Anny Frajlich. Znamienne, że wielowarstwowa tożsamość osobista ukazuje poetkę jako osobę, która z biegiem lat traumę wygnania przepracowuje i przeobraża w doświadczenie wzbogacające. Jej pisarstwo – podobnie, mimo wielu doświadczeń dalekie od patosu i poczucia krzywdy. To twórczość mocno osadzona w realiach, ale rozumiejąca złożoność ludzkiej duchowości; skoncentrowana na sobie, ale i wrażliwa na drugiego, często słabszego człowieka. To wreszcie twórczość osadzona w historii, ale umiejąca dostrzec szczegóły codzienności, a także obierająca względem otaczającej rzeczywistości przyjazne stanowisko, reagująca na zmiany, ale pamiętająca o wartościach ponadczasowych i ogólnoludzkich.